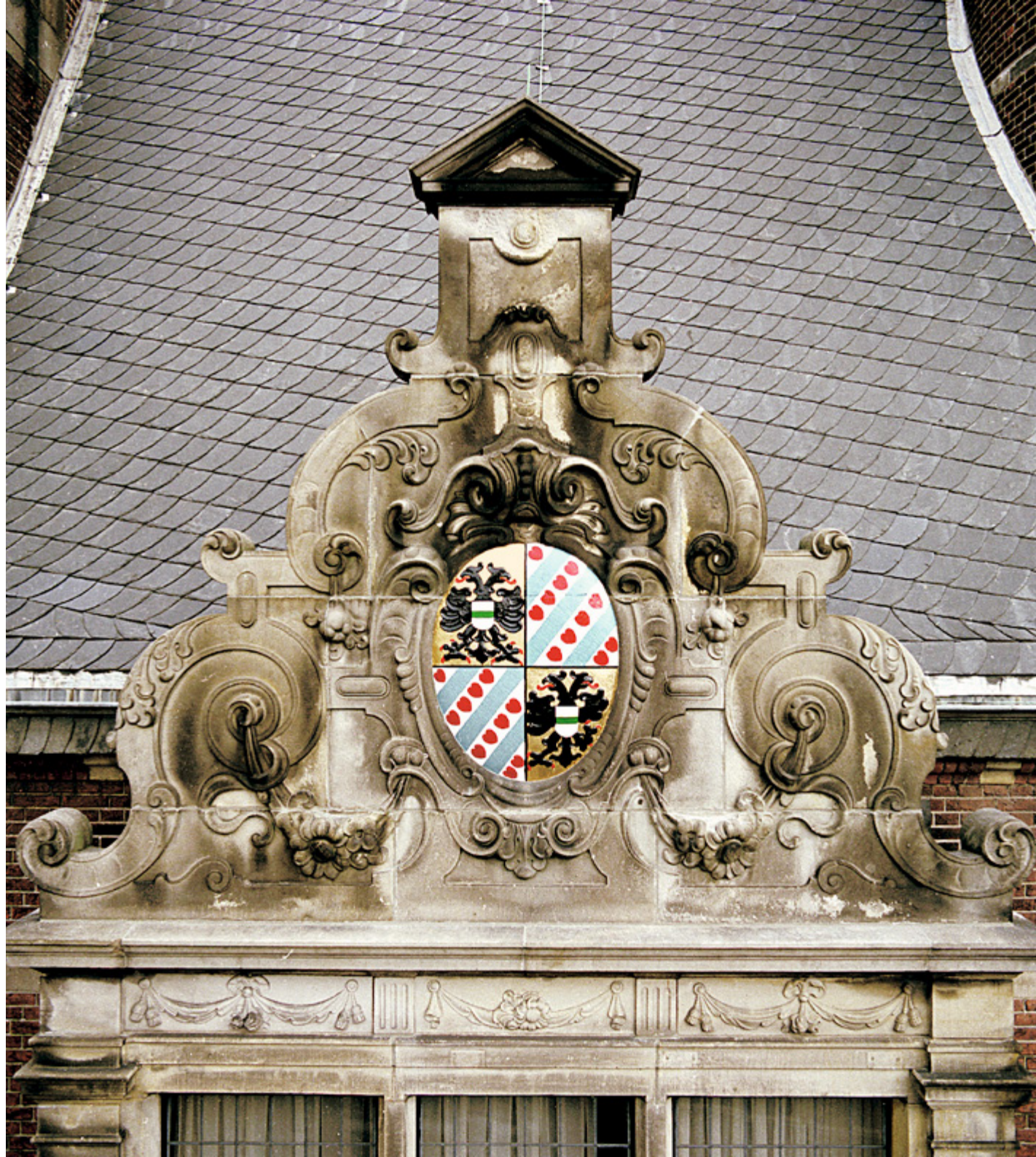

De Statenzaal

Ruim vier eeuwen
middelpunt van het provinciaal bestuur

De Statenzaal

Ruim vier eeuwen middelpunt van het provinciaal bestuur

PROVINCIEHUIS

12

PROVINCIEHUIS

Voorwoord

Verscholen achter de nieuwbouw van het provinciehuis ligt de Statenzaal van de provincie Groningen. Een verborgen plekje met een eeuwenoude geschiedenis die zijn oorsprong heeft in de meer dan zes eeuwen oude Sint Maartensschool waar ooit Regnerus Praedinius rector was.

Begin zeventiende eeuw wordt de school omgebouwd tot Statenzaal en op 16 juni 1602 vindt er de eerste vergadering plaats. Nu, ruim 400 jaar later, is diezelfde Statenzaal nog steeds het middelpunt van het provinciaal bestuur. En dat is uniek in Nederland. In geen andere provincie wordt al zo lang – behoudens calamiteiten, oorlogen en verbouwingen – in dezelfde zaal vergaderd.

Er verandert veel in vier eeuwen. In het begin is het provinciaal bestuur nog voorbehouden aan een select groepje ‘hogere heren’ uit Stad en Ommelanden die er angstvallig voor zorgen dat het lidmaatschap van de Staten in de familie blijft. Pas in 1919 zorgt de invoering van het kiesrecht voor vrouwen ervoor dat elke volwassen inwoner van de provincie mag stemmen. Vanaf dan is de samenstelling van de Staten ook echt een afspiegeling van de politieke voorkeuren van de bevolking.

Er verandert veel, maar veel blijft ook hetzelfde. Het onderwerp ‘financiën’ staat al sinds de allereerste vergadering op de agenda. Vanaf het begin wordt ook al gesproken over de financiële positie van de provincie. Die wordt aangeduid als een ‘grote onvermogenheit’. Dergelijke termen gebruiken wij ook nu nog wel...

Ruim vier eeuwen Statenzaal en ruim 400 jaar provinciaal bestuur. Een roemrijke en roemruchte periode waarin het gewest ‘Stad Groningen en Ommelanden’ via het departement ‘Westereems’ uiteindelijk zijn huidige vorm als provincie Groningen krijgt. Deze brochure neemt u mee door de enerverende geschiedenis van het gebied ‘van Lauwerzee tot Dollard tou, van Drenthe tot aan ’t Wad’.

Ommelander 'Friezen' versus 'Drentse' Groningers

Veertiende en vijftiende eeuw

Tegenwoordig beschouwen bewoners van onze provincie zich als 'Groningers'. Maar dat was niet altijd vanzelfsprekend. In vroegere tijden duiden de ingezetenen van het kleigebied tussen Lauwers en Eems zichzelf aan als Friezen. De stad Groningen is een van oorsprong Drentse stad en de belangrijkste economische macht in het gebied.

Die macht neemt in de veertiende en vijftiende eeuw sterk toe. Zozeer zelfs dat de oorspronkelijk Friese gebieden een naam krijgen die hun ligging ten opzichte van de stad aanduidt. De oude Friese namen Fivelingo, Hunsingo en Westerkwartier verdwijnen; de gebieden staan vanaf die tijd bekend als 'De Ommelanden'. Het Friese Oldambt en het oorspronkelijke Drentse Gorecht krijgt de stad zelfs geheel onder haar gezag. Ook in Westerwolde, door de Staten-Generaal aan de stad Groningen beleend, is de stedelijke invloed groot.

Charter, verdrag van 1482 tussen Stad en Ommelanden.

Spanning tussen Stad & Ommelanden

Zestiende eeuw

Het Ommelanderhuis in 1786 (aquarel J. Bulthuis, collectie Groninger Museum).

In de zestiende eeuw nemen de spanningen tussen Stad en Ommelanden steeds verder toe. De Ommelanders ergeren zich aan de economische wurggreep van de stad. Goederen die Ommelanders willen verkopen, moeten ze eerst in de stad te koop aanbieden voordat ze deze goederen elders 'op de markt' mogen brengen. Dit 'Stadse' recht wordt ook wel het stapelrecht genoemd.

Ook de zeggenschap van de stad in juridische zaken roept nogal wat wrevel op. Dit leidt ertoe dat de Ommelanden steeds meer hun eigen weg gaan. Vanaf 1558 houden ze aparte landdagen, een soort Statenvergaderingen, en roepen ze een college van Gedeputeerde Staten in het leven. Dit college vormt het dagelijks bestuur van de Ommelanden.

In 1575 breken de Ommelanden definitief met de Stad: de eerder gesloten verdragen worden opgezegd. In 1579 wordt de kloof tussen Stad en

Stapelrecht

De stad Groningen heeft ook in vroeger dagen al een gunstiger ligging dan de dorpen en steden in de omgeving. Alle belangrijke wegen en vaarwegen lopen door de stad of eindigen er. De stad heeft daarom een goede verbinding met de zee en de rest van het land. Het is dus bijna vanzelfsprekend dat de belangrijkste producten in de stad verhandeld worden. Hier wonen immers ook de meeste mensen. De stad benut het feit dat het de enige marktplaats, overslag- en opslagplaats is door dat juridisch vast te leggen en het de Ommelanden op te leggen. Met het stapelrecht kunnen de boeren hun koopwaar niet meer op elke willekeurige plaats verhandelen, maar moeten alle goederen eerst in de stad te koop aangeboden worden. De stad Appingedam is de enige plaats in de Ommelanden die ook deze marktrechten heeft. Op de markt wordt van alles verhandeld. In 1599 is vastgelegd dat het van oudsher gaat om: 'botter, kaes, paerden, voelens, ossen, koeijen ende kooren als tarwe, rogghe, gerste, haver, boeckweijt'.

Jonkers, hoofdelingen en eigenerfden

De term ‘jonker’ is in de huidige tijd vaak alleen maar een titel. In de zeventiende eeuw heeft de titel echter meer inhoud. De adellijke titel wordt gevoerd door personen uit meestal vermogende families. Daarnaast zijn zij vaak ook nog ‘hoofdelling’. Dat wil zeggen dat ze in het bezit zijn van één of meer ‘edele heerden’. Dit is een behuizing met een oppervlakte grond waar vanouds rechtsprekende en bestuurlijke rechten voor een bepaald gebied aan zijn verbonden. In 1650 zijn er nog 110 borgen in het bezit van diverse jonkersfamilies. In 1700 is dat aantal afgenomen tot 100 en in 1798 zijn er nog maar 40 overgebleven. Er zijn overigens ook jonkers die alleen de titel hebben maar geen edele heerden bezitten. Het omgekeerde komt trouwens ook voor: de stad Groningen bezit ook edele heerden en is dus hoofdelling zonder jonker te zijn.

Naast de jonkers zijn er ook de eigenerfden. Deze burgers bezitten wel een huis en grond, maar aan de grond zijn – in tegenstelling tot bij de hoofdelingen – geen rechtsprekende of bestuurlijke rechten verbonden. De eigenerfden houden hun bezit in de familie door vererving. Ondanks hun grondbezit missen ze dus de echte macht om beslissingen te nemen. Daarvoor zijn ze afhankelijk van de jonkers. Daarom steunen ze hen vaak bij bijvoorbeeld stemmingen in de Provinciale Staten.

Ommelanden nog groter. De Ommelanden sluiten zich aan bij de opstand tegen Spanje (Unie van Utrecht) terwijl de Stad voorlopig Spaansgezind en katholiek blijft. De moeizame verhouding tussen Stad en Ommelanden ontlokt de prins van Oranje de woorden dat die ‘een quaet man ende wijff geleecke ende nijet en wist, wel de man ofte wijff was’.

In 1594 wordt Groningen door de Staatse legers veroverd en Stad en Ommelanden worden door de Staten-Generaal gedwongen opnieuw een gewest te vormen. Met vijf stemmen tegen één – de bezwaren van Friesland overstemmend – wordt besloten dit gewest als zevende stemhebbende provincie tot de Unie van Utrecht toe te laten. Even overweegt men nog Drenthe samen te voegen met Groningen, als tegenwicht voor Friesland. Maar de stad Groningen is hier op tegen omdat in de provinciale statenvergadering een derde ‘lid’ een eind zou maken aan haar overwicht.

De Ommelanden zijn fel tegen de samenvoeging van Stad en Ommelanden tot één gewest. Ze zien de samenvoeging als het zetten ‘van een Drentsch hoofd op een Vriesche lichaam’. Ondanks dit verzet gaat de gewestvorming toch door. Dit gebeurt op grond van een aantal voorwaarden, die onder andere in het zogenaamde ‘Traktaat van Reductie’ worden vermeld. Dat de officiële naam

van het verenigde gewest nu ‘Stad Groningen en Ommelanden’ luidt, verzacht het leed niet echt. De ook wel gebruikte naam ‘Stad en Ommelanden van Groningen’ zien de Ommelanders echter ook niet zitten. De tweeledigheid van het bestuur blijft overigens bestaan: geen van de twee leden mag zich bemoeien met interne aangelegenheden van de ander. Maar de door de stad Groningen nagestreefde dominantie doet de Ommelanders wel verzuchten liever ‘Turksch dan Groningsch’ te zijn.

‘De Provinciale Staten van Stad en Lande’ is het *algemeen* bestuur van het nieuwe gewest. Het bestuur bestaat uit twee ‘partijen’: enerzijds de Burgemeester en Raad van de stad Groningen en anderzijds de Staten der Ommelanden. Beide partijen beschikken over een stem. Hoe die stem uitpakt, is al vooraf besloten. De ‘Groningers’ bepalen hun stem tijdens hun vergaderingen op het stadhuis. De ‘Ommelanders’ doen hetzelfde tijdens hun bijeenkomsten – landdagen – in het Ommelanderhuis in de huidige Schoolstraat. Hier komen tussen de 150 en 180 jonkers, hoofdelingen, eigenerfden en volmachten bijeen.

De acht leden van het college van Gedeputeerde Staten vormen het *dagelijks* bestuur van het gewest. De zetels zijn keurig verdeeld tussen Stad en Ommelanden.

Statenzaal als huis der provincie

Begin zeventiende eeuw

Aanvankelijk vergaderen de Provinciale Staten in de ‘weem’ – de pastorie – van de Sint Maartenskerk. Hiervan zijn nog delen in het huidige Feithuis herkenbaar. De gedeputeerden komen bijeen in het huis van de voormalige abdij van Termunten, gelegen op de noordelijke hoek van het Martinikerkhof en de St. Jansstraat. In 1601 besluiten Provinciale Staten de stedelijke Sint Maartensschool te bestemmen tot provinciehuis. Deze in de veertiende eeuw gestichte Sint Maartensschool, een van de twee Latijnse scholen, kent vooral in de zestiende eeuw een grote bloei, maar aan het eind van die eeuw raken gebouw en onderwijs sterk in verval.

Renovatie en uitbreiding van het schoolpand zijn noodzakelijk voor de nieuwe functie van provinciehuis. Daarbij wordt dankbaar gebruik gemaakt van stenen en ander materiaal uit het Selwerder-klooster en de kloosters van Thesinge en Sint Annen. Niemand maakt hiertegen bezwaar omdat na de Reductie van 1594 de katholieke eredienst is verboden en de kloosterbezittingen (waaronder de uitgestrekte landerijen) zijn overgegaan naar de Stad en de Ommelanden.

Op 16 juni 1602 vindt de eerste vergadering van Provinciale Staten in de ‘nieuwe’ Statenzaal plaats. Tegenover de burgers en edellieden uit de stad zitten aan een lange tafel de vertegenwoordigers van de Ommelanden. Overigens wordt het provinciehuis alleen tijdens de landdagen gebruikt. De rest van de tijd staat het gebouw leeg.

In 1603 nemen Gedeputeerde Staten hun intrek op de bovenverdieping van hetzelfde gebouw. Hoewel verbouwd is het oude schoolgebouw – de huidige Statenzaal – nog duidelijk herkenbaar in het oudste gedeelte van het tegenwoordige provinciehuis op de hoek van de Singelstraat en de Kleine Snor.

In de stad gebeurt het

Tegenwoordig reis je met de auto in zo’n 30 minuten van Appingedam naar Groningen. Dat is in de zeventiende eeuw wel anders. Armere mensen die de stad willen bezoeken, komen te voet: dat duurt al snel zo’n zes uur. Een duurder – maar sneller – alternatief is de trekschuit. Als je echt geld hebt, zoals sommige van de Ommelander Statenleden, dan ga je met de koets.

De Ommelander Statenleden hoeven overigens maar twee keer per jaar naar de stad voor een Statenvergadering. Vaker vergaderen de Staten meestal niet. Wel zijn ze er langer mee zoet dan vandaag de dag: een Statenvergadering duurt vaak dagen achtereen. Overigens bivakkeren de Statenleden veel langer in de stad. Een aantal van hen heeft een huis dat – zeker in de winter – een stuk comfortabeler is dan de grote kille borgen in de Ommelanden. Bovendien ‘gebeurt’ het in de stad. Het is dé plek voor sociale en zakelijke contacten.

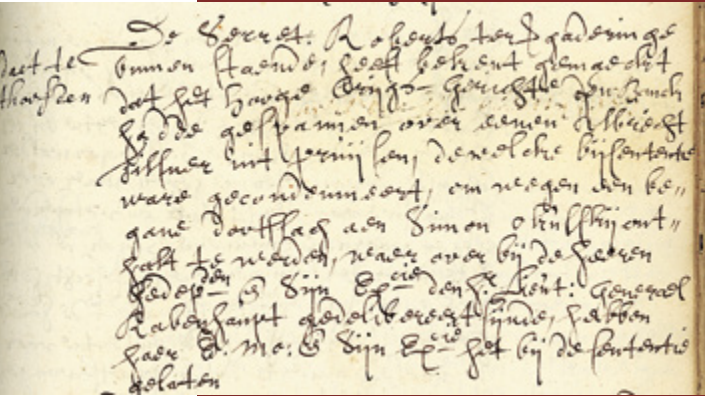
Resolutie op voorgaende artikel. ende andere
voerblijvende saken by den Secretaris Staets
der Stadt Groningen ende Dommeland
Int Probinie hant binn Gron-
ninge voors staetseker wyse
Vergadert synde, ghemens

Mercurius den xij Junij 1602

Op eerste artikel vande propositie der ghere Bedenkeren
betrekkende het Inbilligen vande condicij, diebbelrecht verfaest
wordt tot verwallinge vande consenten by dese
Probinie boordt Inghenbouwinge Jaere 1602 tot
staen vande Dirloge gedragt, Verallaren de
Secretaris Staets der Stadt Groningen ende Dommeland
consyderatie ghewens schekende de raden Jnde selve
Propositie, ende Insonderheit Int seghen ont vande ghere
Staets Inverantwoordinge, by probisie, ende
voersert te consenten, gelyc sy consenten mit
des dat dat die fine moeghe wordt verghen.
tussch verpondingh optebrenghe volghet het laeste
vdracht d'alm datelick, ende d'ander Int
beynsel van Origine: Die dat sy te gelycke
Int mandaat vande versegginge ghestelt, ende de
hant

Gewest met grote eigen bevoegdheden

Tot eind achttiende eeuw

Resolutie waarin vonnis wordt gewijzigd van ophanging naar onthoofding.

Doodsvonnis

De juridische bevoegdheden van het provinciaal bestuur hebben vooral betrekking op militairen: de leden van de militaire rechtbanken worden benoemd door de provincie. Dat het soms over leven en dood gaat, bewijst een bizar voorval uit 1621. De gedeputeerden besluiten dan dat vijf ter dood veroordeelde soldaten moeten loten wie van hen daadwerkelijk ter dood wordt gebracht. En omdat dood door de strop als een oneervolle dood wordt gezien, veranderen gedeputeerden in 1673 een vonnis over een soldaat van ophanging in onthoofding.

In de periode voorafgaand aan de Bataafse Republiek (1795-1806), ten tijde van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, zijn de bevoegdheden van het provinciaal bestuur aanmerkelijk groter dan nu. Ons land bestaat dan nog uit een verbond van onafhankelijke gewesten, waarvan ‘Stad en Ommelanden’ er een is. De gewesten hebben bij interne aangelegenheden volledige soevereiniteit. Alleen op het gebied van buitenlandse betrekkingen en defensie zijn de bevoegdheden overgedragen aan de Staten-Generaal in Den Haag.

Lastercampagne van de stad Groningen om Ommelanders in kwaad daglicht te stellen 1652.

Een steeds terugkerende zorg voor de Staten is in die dagen het vinden van voldoende geld om beleids-voornemens uit te kunnen voeren. De belangrijkste bron van inkomsten is de belastingheffing op grondbezit en eigendom. Ook de landerijen van de voormalige kloosters leveren inkomsten op. Stad en Ommelanden verhuren deze landen aan boeren en van de inkomsten worden allerlei gewestelijke voorzieningen betaald, zoals onderwijs en medische zorg. Met de administratie van dit grondbezit zijn speciale ambtenaren belast, die van de bezittingen al ver voor de invoering van het kadaster prachtige kaarten aanleggen.

Behalve bestuurlijke taken heeft het provinciaal bestuur ook wetgevende en juridische bevoegdheden. Zo worden op de landdag van 31 oktober 1601 de Ommelander Landrechten goedgekeurd, waarmee de Ommelanden voortaan een officieel wetboek hebben. Ook op het gebied van belastingzaken, jacht en visserij, de inspectie van belangrijke wegen en verkeersafwikkeling kan het provinciaal bestuur optreden. Zo gelasten gedeputeerden in 1672 de schoolmeester in Delfzijl de klok aldaar correct op de zon af te stellen, zodat het voor de veerschippers mogelijk is volgens de dienstregeling te varen. Verder behandelt het provinciaal bestuur een beperkt aantal criminele zaken, zoals landloperij, zaken waar provinciale

Detailkaart Haubois, circa 1635.

ambtenaren en eigendommen bij betrokken zijn, de terugkeer van ballingen en zeer zware misdrijven.

Met de Vrede van Münster in 1648 komt een einde aan de tachtig jaar durende oorlog met Spanje. Dat betekent echter allerm minst dat er een periode van vrede en voorspoed aanbreekt. Sterker nog, de tegenstellingen tussen Stad en Ommelanden nemen bijna het karakter aan van een binnenlandse oorlog. De inzet van de strijd is, zoals zo vaak, uitbreiding of handhaving van voorrechten. Volgens de Stad proberen Ommelander bestuurders met 'onwaere beschuldiging' het stadsbestuur in geschriften 'valscheijk te bekladden'. Uiteraard kan de Stad niet werkeloos toezien. Met talloze publicaties zet de Stad zelf een lastercampagne op die op haar beurt de Ommelanders in een kwaad daglicht moet stellen.

In deze turbulente tijden doemen ook andere vijanden, vooral Engeland en Frankrijk, op. In 1672 verklaren deze landen, samen met de bisschoppen van Münster en Keulen, de oorlog aan de Republiek. Het land lijkt 'redeloos, radeloos en reddeloos'. Dat geldt ook voor Groningen waar de bisschop van Münster ('Bommen Berend') de provincie binnenvalt en uiteindelijk voor de stadsmuren van Groningen staat. Deze dreiging leidt tot ongekende daadkracht bij het provinciaal

bestuur, dat vrijwel dag en nacht in 'crisiszitting' bijeen is. Er wordt opdracht gegeven wapens aan te schaffen en soldaten in dienst te nemen. Om de opmars van de vijand onmogelijk te maken, krijgen de militaire bevelhebbers Verruci en Ripperda de opdracht dijken door te steken, 'de morassen in Westerwoldingerland soo veel mogelicken onder water te doen houden ende de passen daerover gaende te ruineren ende onbruickbaer te maken'. Onder meer dankzij dit daadkrachtige optreden en de krachtsinspanningen van Stadhouders Willem III wordt de aanval afgeslagen en vrede gesloten. Waar Stad en Ommelanden tevoren nog heftig ruzie maken, wordt in deze penibele tijden van het beleg nauw samengewerkt en kan zo het 'Ontzet van Groningen' worden gevierd.

Internationale verwickelingen blijven echter niet zonder gevolg. In Frankrijk regeert Lodewijk XIV (1638-1715), die de protestanten in zijn land – Hugenoten genoemd – vanaf ongeveer 1660 de duimschroeven aanlegt. Deze vervolgingen leiden tot de vlucht van duizenden Hugenoten naar de Republiek. Het provinciaal bestuur verwelkomt deze mensen niet alleen, maar staat hen zelfs allerlei voorrechten toe. Het door Hermannus Collenius (1650-1723) vervaardigde schilderij *Religie en Vrijheid*, dat nog steeds in de Statenzaal hangt, verwijst waarschijnlijk naar deze episode in de geschiedenis.

Volksopstand

De woelingen van 1748

Vanaf de tweede helft van de 17e eeuw zet de Ommelander adel zich steeds meer af tegen de gewone eigenerfden. Men tooit zich met het predikaat ‘jonker’ om dit te benadrukken. Er zijn niet veel jonkers, maar ze hebben buitengewoon veel invloed die ze vooral gebruiken om hun eigen belangen en die van hun kinderen veilig te stellen. In de Ommelander rechtbanken, die vrijwel geheel door de jonkers worden gedomineerd, heerst willekeur en ook op andere gebieden worden de inwoners gekneveld. Dieptepunt is de veroordeling en terechtstelling van 22 mannen in 1731 door Rudolf de Mepsche, heer van Faan bij Zuidhorn, zogenaamd vanwege het hebben van homoseksuele relaties. In werkelijkheid is de rechtszaak onderdeel van een politieke strijd om de macht tussen twee concurrerende heren.

In 1747/1748 pikt de bevolking het niet langer. In grote delen van het gewest ontstaan er opstanden tegen de jonkers uit frustratie over de willekeur en de bevoordeling van de eigen vooraanstaande families. In het Oldambt laten ‘de Boeren Plakkaten aanslaan, verbiedende daarin dat niemand eenige schattingen of lasten meer zoude betaalen, met bedreiging dat men de huizen dergeenen die zulks deden, in brand zou steeken. Hierop ging het aldaar zeer onbezonnen toe. Men bakte en brouwde zonder accijzen te betalen.’ In de ogen van het volk is de enige garantie tegen de bestuurlijke misstanden en corruptie een uitbreiding van de rechten van stadhouder Willem IV. Dit gebeurt dan ook; maar niet voordat de opstandelingen in de Statenzaal hun spierballen hebben getoond: de voorzitter van de Staten wordt ‘met geweld gevolgt van een menigte landvolk, wel voorzien van stokken. Hy wierd door hun met veel scheldwoorden en slagen begroet, zoo dat dien Heer voor het geweld moeste bukkende, vallende onder de Schoorsteen ter aarden; zyn aangezicht zeer bebloed zynde, en zyn Paruik en Hoed was reeds verloren.’ De leden van de Staten worden gedwongen een verklaring af te leggen

waarin zij instemmen met de uitbreiding van de bevoegdheden van de stadhouder. Statenleden die zich hieraan willen onttrekken onder het voorwendsel ‘van een noodzakelijke boodschap’ te moeten doen, krijgen ten antwoord ‘sulx maar in hun eigen broek’ te doen.

De stadhouder krijgt vooral in de Ommelanden veel invloed op wie plaats nemen in de landdagen. Ook krijgt hij een beslissende invloed op de benoemingen die een klein aantal families voorheen onderling verdeelde. In 1749 legt het provinciaal bestuur de regeringsvorm schriftelijk vast. Dit document wordt het Reglement Reformatoir genoemd. Het vormt als het ware de ‘grondwet’ van het gewest.

Op deze prent wo...

borsten hand'len hier door
 mynere Afgezanten,
 sluit een Voorverdrag, een
 wapenhalte ontgordt
 fieren Soldenier, daar elk
 genegen wordt
 or Mars krygsvaandaard de
 Vreëbanier te planten.

Hoe! vrees'le miltzucht heerscht in
 Neêrlands beste steden,
 Die van het een gewest naar 't
 ander oversnelt;
 In GRONINGEN verniert de Vreugd
 in barsch geweld,
 In overmoed en dwang van wettige
 Overheden.

De invloed van de borgheren

Borgheren hebben een grote invloed op het leven in hun regio. Ze drukken bijvoorbeeld een zware stempel op de benoeming van onder andere de dominee en de schoolmeester-koster. Bovendien vervullen ze de rol van notaris. Verder hebben ze een grote vinger in de pap in het dorpsbestuur en het waterschapsbestuur. Daarnaast spreken zij in het gebied dat bij hun borg hoort recht in straf- en civiele zaken. Bijkomend voordeel is dat ze de inkomsten uit notariaat, boeten en verbeurdverklaringen zelf kunnen houden. Om de rechtspraak niet geheel op willekeur aan te laten komen, hebben de borgheren zich te houden aan de Ommelander Rechtsregels. Ook dat blijkt geen garantie voor een onafhankelijke rechtspraak, gezien de woelingen van 1748.

De borgheren zijn dan wel heer en meester op hun land, ze hebben niet altijd alles voor het zeggen. Pachters die grond van de borgheren 'huren' hebben door de bescherming die het oud-Groninger beklemrecht ze biedt een redelijk zekere positie. Huren volgens de bepalingen van het beklemrecht wil zeggen dat de eigenaar zijn grond moet verpachten volgens een huurprijs die 'vast' is. Door de inflatie – ook dan al! – worden de pachthuren dus steeds goedkoper. Dat heeft nogal een negatieve invloed op de inkomsten van de borgheren. Deze willen dan ook maar wat graag dit recht openbreken zodat de huren met de inflatie mee kunnen gaan. Maar kennelijk is het beklemrecht juridisch zo goed dicht getimmerd, dat het de borgheren niet lukt. Het beklemrecht maakt het de borgheer ook zeer moeilijk om de pachter die zich erop kan beroepen van het land te zetten. Bovendien kan de pachter zijn pachtrecht doorgeven aan zijn familie tegen betaling van één of meer pachtjaren. Daardoor blijven vaak dezelfde families het land pachten.

Bataafs-Franse Tijd

1795-1813

What's in a name?

Gedurende de jaren van wat de Bataafs-Franse Tijd wordt genoemd, veranderen de grenzen en de naam van de huidige provincie Groningen meermalen.

Tussen 1799 en 1801 spreekt men van het departement van de Westereems met Leeuwarden als hoofdstad. Later wordt dit vervangen door het departement van Groningen waartoe ook het tegenwoordige Reiderland behoort. Als het ware vooruitlopend op latere plannen in het kader van de Europese eenwording komt er in 1811 een departement van de Westereems, waartoe de huidige provincies Groningen, Drenthe en het gebied tussen de Eems en de huidige staatsgrens behoren. Een belangrijke vernieuwing is dat nu voor het eerst gemeenten worden ingesteld. Hierdoor wordt het voor de bewoners mogelijk meer invloed uit te oefenen op de dagelijkse gang van zaken in hun woonplaats.

Ondanks de politieke vernieuwingen als gevolg van de oproeren van 1747/1748 verandert er voor de bevolking weinig. Ook het provinciaal bestuur blijft vrijwel hetzelfde. De belangrijkste politieke factor is en blijft de tegenstelling tussen Stad en Ommelanden. De omwenteling van 1795 betekent een grotere verandering. In het spoor van de Franse legers grijpen de Patriotten in Stad en Ommelanden de macht. Zij streven naar een eenheidsstaat op een meer democratische basis. Van de Oranjegezinde regenten worden de 'vlerke door d'egte Patriotten gefnuikt'.

Een commissie wordt ingesteld om de eenheid van het gewest tot stand te brengen. Maar de gebeurtenissen volgen elkaar in deze woelige tijd zo snel op, dat dit zonder resultaat blijft. In 1797 grijpen de voorstanders van een sterke eenheidsstaat de macht. Hiermee is het afgelopen met het laatste restje van soevereiniteit van het provinciaal bestuur en komt er tevens een einde aan het gewest van Stad Groningen en Ommelanden.

Het provinciehuis krijgt in deze tijd van het 'Franse' bestuur ook te maken met de nodige veranderingen. Zo worden de portretten van het Oranjegeslacht uit de Statenzaal verbannen en krijgt het interieur een complete facelift in opdracht van de Franse prefect. De herinrichting blijkt echter zodanig Frans te zijn dat die na het vertrek van de prefect meteen wordt teruggedraaid. Maar niet alleen het interieur moet eraan geloven, ook de buitenkant van het gebouw wordt aangepakt. Er komt een nieuwe voorbouw en ook de luiken en glas-in-lood ramen worden verwijderd. Deze laatste worden vervangen door Engelse ramen – toch wel een frappant detail zo midden in de Franse tijd.

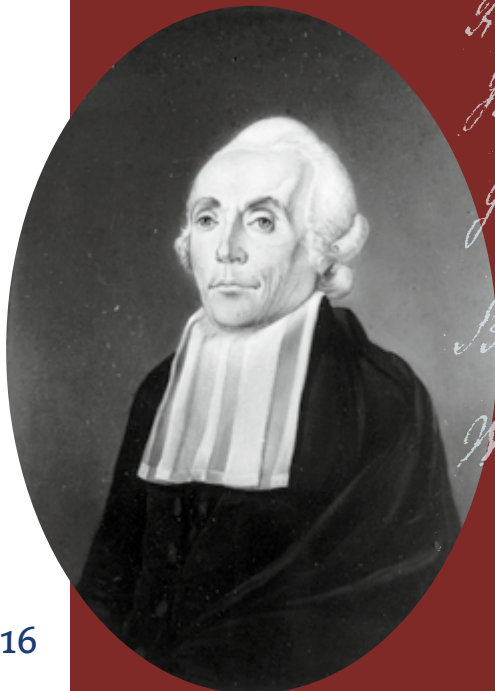

Het Koninkrijk der Nederlanden

1814 en verder

Ridders

In 1814 wordt de benaming 'ridderschap' gebruikt. Zo heet de vertegenwoordiging van de Ommelander jonkerfamilies in de Staten. De term heeft dus geen direct verband met de ridders uit de Middeleeuwen. Daarnaast zijn er in de Staten vertegenwoordigers van de stad en van de landelijke stand.

Baron van Imhoff (1767-1830), eerste gouverneur van de provincie Groningen (schilderij Th. Bohres).

Na het herstel van de onafhankelijkheid wordt in 1814 het Koninkrijk der Nederlanden gesticht en worden de gewesten weer ingesteld. Staatshoofd wordt koning Willem I, de zoon van stadhouder Willem V. In de Grondwet worden de bevoegdheden van de Provinciale Staten volledig uitgedaan. Artikel 1 van de Grondwet luidt dat 'de soevereiniteit der Vereenigde Nederlanden is en blijft opgedragen aan Zijne Koninklijke Hoogheid [...] om door Hem en Zijne wettige nakomelingen te worden bezeten erfelijk.'

De belangrijkste persoon in de gewesten is de door de koning benoemde gouverneur. Hij heeft in de Staten een beslissende stem en kan bijvoorbeeld resoluties – besluiten van de overheid – opschorten wanneer hij vermoedt dat de inhoud strijdig is met de wet of het algemeen belang. Bovendien kan hij voorbijgaan aan alle betrokken ministers en heeft hij rechtstreeks toegang tot de koning. Stukken die bestemd zijn voor Gedeputeerde of Provinciale Staten mogen door de gouverneur geopend en ter tafel gebracht worden.

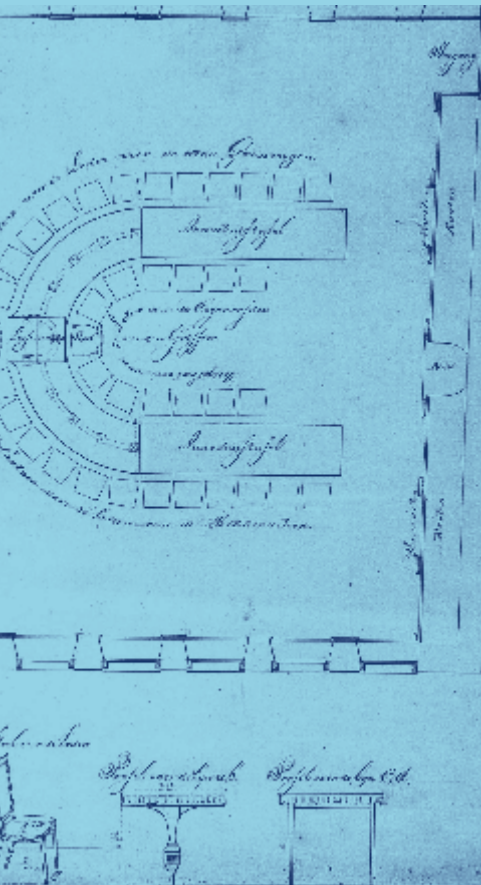
De Staten bestaan voortaan uit 3 groeperingen: stad, ridderschap en landelijke stand. Elke groep mag 12 leden benoemen. Deze nieuwe indeling

leidt uiteraard tot de nodige wijzigingen in het interieur van de Statenzaal. De 2 rechte tafels – 1 voor de Ommelander heren en 1 voor de Stad-Groningers – die vroeger pal tegenover elkaar stonden, verdwijnen. In plaats daarvan komt er een U-vormige opstelling die ruimte biedt aan 38 personen: 1 gouverneur, 1 griffier en van elke groep 12 vertegenwoordigers.

Overigens gaat het er ook in deze periode allerminst democratisch aan toe: alleen personen die een bepaalde som aan grondbelasting betalen, zijn stemgerechtigd. Dat zijn er niet veel, zo blijkt uit het kiesregister. Op een totale bevolking van ongeveer 145.000 mensen zijn er slechts 450 kiesgerechtigd.

De bevoegdheden van de Staten zijn in deze tijd erg zwak. De Staten hebben geen financiële zelfstandigheid waardoor ze publieke werken niet kunnen laten uitvoeren. Het enige wat ze eigenlijk kunnen doen, is advies uitbrengen aan de gouverneur en toezicht houden op de uitvoering van wetten op het gebied van godsdienst, onderwijs en armenzorg. Daarnaast wordt van de Statenleden verwacht dat ze landbouw, handel en nijverheid bevorderen. Een nieuw – en tot op de dag van vandaag blijvend – element is dat Provinciale Staten toezicht krijgen op de plaatselijke besturen en op waterstaatszaken. Pas later krijgen de Staten weer wat financiële armsgeld en kan het provinciaal bestuur zich gaan bezighouden met het verbeteren van de infrastructuur.

Een plattegrond van de Statenzaal uit 1822.

Grondwetsherziening

1848

Halverwege de negentiende eeuw heerst er grote onrust in heel West-Europa. In verschillende landen breken ongeveer tegelijkertijd rellen en opstanden uit. De mensen zijn het beu dat ze zo weinig invloed hebben op het bestuur van hun land en maken dat op krachtige wijze kenbaar. In ons land gaat het er weliswaar wat gemoedelijker aan toe, maar ook hier eist de bevolking meer politieke invloed. De heersende politieke klasse kan daar niet langer doof voor blijven. Deels gedreven door de angst dat de buitenlandse oproeren naar Nederland zullen overslaan, wordt uiteindelijk besloten tot een democratischer staatsinrichting. Deze wordt vastgesteld in de Grondwet van 1848.

Niet lang daarna, in 1850, treedt ook een nieuwe Provinciewet in werking en wordt het bestuur van de provincies op een nieuwe leest geschoeid. De taken van het provinciaal bestuur blijven ongeveer gelijk, maar de wijze waarop de Statenleden worden gekozen, verandert. De standen worden afgeschaft en de Statenleden worden in directe verkiezingen gekozen. Overigens is ook nu niet

iedereen stemgerechtigd. Het kiesrecht blijft afhankelijk van de hoogte van de belastingbijdrage en vrouwen zijn nog steeds uitgesloten. De positie van de gouverneur wordt teruggebracht tot die van vertegenwoordiger van de Kroon.

Met de wetsherzieningen wil men de burgers meer betrekken bij het doen en laten van de gewestelijke overheid. In de praktijk betekent dit dat de Statenvergaderingen voortaan openbaar zijn. Een mooi streven dat echter één probleem met zich meebrengt: zoveel ruimte is er niet in de Statenzaal. Dit knelpunt wordt opgelost door van de Nederduitsch Hervormde Gemeente voor f 2000,- een klein schooltje te kopen, dat ten zuiden aan het provinciehuis grenst. Het schooltje wordt afgebroken en in plaats daarvan verrijzen er twee lokalen, waarvan de bovenste ruimte kan bieden aan een tribune voor 90 personen. De muur van de oude zaal wordt gedeeltelijk opgebroken zodat men vanuit het lokaal de vergaderingen kan volgen. De schoorsteenmantel, die tegen de muur van de oude zaal staat, wordt om zijn kunsthistorische waarde gespaard: de tribune wordt om de schoorsteen heen geplaatst.

Zoals gezegd verandert er weinig in het takenpakket van de provincie. Toch treedt het bestuur na 1850 veel energiever op dan in de voorgaande periode. Vooral op het gebied van de infrastructuur speelt de provincie een grote

Dierenleed

Een van de aandachtsgebieden van de provincie in de negentiende eeuw is het voorkomen van dierziekten. Vooral de halverwege de eeuw uitgebroken longziekte bij het rundvee staat hoog op de agenda. Maar ondanks alle maatregelen en controles is men niet bij machte deze ziekte geheel uit te bannen. Niet iedereen leeft de regels na. Uit een rapport van omstreeks 1870 blijkt dat 'aan de oppassers aan de grenzen in het geheim werd medegedeeld, dat een zekere V. (een bekende veesmokkelaar) dien nacht met een transport runderen over de heide achter de Wilp in deze provincie zoude binnenkomen. De oppassers lagen des nachts in het heideveld en inderdaad vernamen zij even na middernacht een koppel vee van 10 stuks met bedoelde V. daarbij. Deze dieren werden in arrest genomen. Gedurende dit arresteren en opbrengen der runderen, werd een groot koppel vee van ongeveer 200 stuks ongehinderd door veedrijvers binnengebracht, en werden de kosten die V. aan boete en anderszins moest betalen, hem door zijne collega's ruimschoots vergoed'.

OKOONIMETER
1:10000
WATERLOO 1870

De restauratie van de oude St. Maartensschool in 1898.

rol. Er wordt een wegenplan opgesteld en ook het opstellen van een kanalenplan pakt de provincie voortvarend aan. Het belangrijkste onderdeel hiervan is wel de aanleg van het Eemskanaal, dat in 1876 wordt geopend. Parallel hieraan geldt de bemoeienis met de haven van Delfzijl. Water en alles wat daar mee samenhangt is trouwens in deze 'natte' provincie een voortdurende zorg van het provinciaal bestuur. De na 1848 ontstane mogelijkheid om zich actief te bemoeien met het beheer van water grijpt de provincie gretig aan. Vanaf 1855 worden grote waterschappen opgericht, die de bestaande kleine waterschappen, polders en zijrechten vervangen. Een onderneming die vanaf deze tijd decennialang op de agenda van het provinciaal bestuur staat, is de inpoldering van de

Lauwerszee. De plannen komen echter niet van de grond en uiteindelijk wordt de Lauwerszee pas in 1969 afgesloten en ingepolderd dankzij een besluit van de rijksoverheid.

Langzaam aan verschuiven de werkzaamheden van het provinciaal bestuur richting ruimtelijke ordening. Daarbij neemt het provinciaal bestuur talloze initiatieven om ook de agrarische industrie te bevorderen.

In 1865 wordt de Provinciale Waterstaat opgericht – de eerste in Nederland. Dit is het uitvoerende orgaan van de Gedeputeerde Staten voor wat betreft de waterhuishouding in de provincie. Daarnaast is de Provinciale Waterstaat ook verantwoordelijk voor de provinciale gebouwen. Om onderdak te bieden aan het groeiende leger ambtenaren wordt in het voorjaar van 1870 begonnen met de bouw van een nieuw provinciehuis dat de oude St. Maartensschool geheel aan het oog onttrekt.

Die oude St. Maartensschool blijft overigens nog wel dienst doen als Statenzaal en Gedeputeerdenkamer. Het complex wordt tegen het einde van de negentiende eeuw gerestaureerd. Door ouderdom en gebrekkige verbouwingen heeft het verval zijn intrede gedaan. De klachten zijn dan ook niet van de lucht. In 1897 verwoorden de Gedeputeerde Staten hun onvrede in een brief aan

de minister van Binnenlandse Zaken: 'De slechte sluiting van deuren en vensters der Statenzaal veroorzaakt ... eenen zoodanigen tocht, dat men, zonder gevaar voor de gezondheid, daar niet kan verblijven'.

Aangezien de situatie inderdaad nijpend is, liggen de renovatieplannen al snel op tafel. In 1898 maakt rijksbouwmeester Jacob van Lokhorst een begin met de renovatie en neemt daarbij zowel het interieur als het exterieur stevig onder handen. Zo komen er nieuwe vloeren, ramen, luiken en houten betimmeringen. Ook het plafond van de Statenzaal, en daarmee de vloer van de Gedeputeerdenkamer, wordt in zijn geheel vernieuwd. Tijdens de verbouwing vergaderen de Provinciale Staten in de bovenzaal van het Concerthuis aan de Poelestraat, voor f 10,- per dag. Pas op 3 juli 1900 kunnen zij terug naar hun oude stek en wordt de Statenzaal, na twee jaar gesloten te zijn, feestelijk heropend.

De uiteindelijke inrichting van de oude St. Maartensschool wijkt enigszins af van de situatie voor de restauratie. Weliswaar blijft de Statenzaal in grote lijnen ongewijzigd, maar de openbare tribune krijgt een andere vorm. Ook komt er een extra (bewaakte) ingang bij, net zoals drie sectiekamers en een bibliotheek. Deze nieuwe inrichting is tot op de dag van vandaag vrijwel ongewijzigd gebleven.

Provinciale Staten als afspiegeling van de maatschappij

De twintigste eeuw

Oud zeer

Dat er in de twintigste eeuw nog steeds sprake is van 'oud zeer' tussen Stad en Ommelanden blijkt uit de woorden van commissaris Geertsema. Tijdens de opening van het nieuw Algemeen Provinciaal-, Stads- en Academisch - Ziekenhuis te Groningen in 1903 stelt hij onder andere dat 'niets is meer geschikt om tot onderlinge waardering, overeenstemming en eendrachtige samenwerking te geraken, om oude grieven en veeten te doen verdwijnen' tussen Stad en Ommelanden dan de gezamenlijke bouw van het ziekenhuis.

Commissaris van de Koningin
mr.dr. C.C. Geertsema, 1893-1917.

Tot het begin van de twintigste eeuw zitten vooral heren van stand en rijke boeren in de Staten. Vanaf ongeveer 1875 worden steeds scherpere sociale tegenstellingen in de maatschappij zichtbaar. Deze tegenstellingen leiden tot de oprichting van nieuwe partijen op basis van politieke programma's. De invoering van het algemeen kiesrecht (voor mannen in 1917 en voor vrouwen in 1919) is van grote invloed op de samenstelling van Provinciale Staten. Het college wordt nu in feite een afspiegeling van de politieke voorkeuren van de bevolking.

In de jaren twintig en dertig treft de wereldwijde economische crisis Nederland bijzonder hard. Grote delen van de bevolking worden werkloos. De provincie probeert op allerlei manieren actief bij te dragen aan de bestrijding van de werkloosheid en aan een gezondere economische basis. Zo worden er veel werken op het gebied van de provinciale infrastructuur uitgevoerd in het kader van werkverruimende maatregelen. Ook blijft het provinciaal bestuur zich bemoeien met de grootste haven van Groningen. Vooral tijdens de Eerste Wereldoorlog nemen de activiteiten in Delfzijl spectaculair toe. Hierdoor hoopt men nog meer dan voorheen dat de haven uit zal groeien tot hét

overslagcentrum van Noord- en Oost-Nederland. De taak van de provincie om inwoners van elektriciteit en drinkwater te voorzien, leidt tot de oprichting van het provinciaal elektriciteitsbedrijf en waterbedrijf. En ook op het gebied van de gezondheidszorg neemt de provincie belangrijke initiatieven.

De inval van de Duitse troepen in mei 1940 brengt grote bestuurlijke wijzigingen met zich mee. In 1941 komt er een eind aan de werkzaamheden van de Provinciale Staten. De bestuurlijke taken worden opgedragen aan de commissaris, die zich kan laten bijstaan door bestuursraden. Aanvankelijk zijn dit de leden van het college van Gedeputeerde Staten, maar nadat zij hun ontslag indienen, treden zes NSB-ers in hun plaats. Op 7 februari 1942 wordt C.F. Staargaard als nieuwe commissaris benoemd. Hij is lid van de NSB. Staargaard is geen commissaris van de koningin, maar een commissaris der provincie. Op 4 maart 1942 wordt hij geïnstalleerd. Staargaard heeft in de provincie veel bijgedragen aan de nazificatie door burgemeesters aan te stellen die ook lid waren van de NSB.

Dit wapen herinnert aan de periode dat C.F. Staargaard commissaris der provincie was tijdens de Duitse bezetting.

Provinciale Staten 1917 (foto P.B. Kramer).

Na de oorlog zijn de inspanningen van het nieuwe provinciale bestuur vooral gericht op de wederopbouw. Toch blijft ook de verbetering van de infrastructuur in de provincie een belangrijke zorg. De hoge werkeloosheid in de jaren vijftig laat ook de provinciale bestuurders niet onberoerd. Zij proberen zoveel mogelijk nieuwe industrieën naar de provincie te trekken. Dit beleid krijgt in de jaren zestig een forse stimulans als de economie weer aantrekt en er aardgas bij Slochteren ontdekt wordt. De provincie heeft een belangrijk aandeel in de aanleg van de Eemshaven (1970-1973), de ontwikkeling van het chemisch complex in Delfzijl en bij het 'binnenhalen' van rijksdiensten met als bekroning de centrale directie van de PTT vanaf 1974. Voor de recente jaren geeft het Langman-akkoord een belangrijke stimulans aan de provinciale activiteiten.

In de zestiger jaren van de twintigste eeuw komen weer grote maatschappelijke en culturele tegenstellingen aan de oppervlakte. Dit wordt, met enige vertraging, weerspiegeld in het provinciaal bestuur. De oude manier van politiek bedrijven, gericht op het bereiken van overeenstemming door overleg tussen alle politieke partijen, wordt afgeschaft. In plaats daarvan komt er een politiek waarin het bereiken van de eigen programmapunten voorop staat. Dit leidt soms tot heftige confrontaties. Zo wordt commissaris van de koningin Vonhoff bij zijn installatie in 1980 vanaf de publieke tribune met een verfbom bekogeld. Een duidelijk teken dat niet iedereen in de 'rode' provincie het eens is met de benoeming van alweer een liberale commissaris.

Blauwestad

Door de eeuwen heen verschuiven de werkzaamheden van het provinciaal bestuur van infrastructuur naar ruimtelijke ordening. Deze laatste is, samen met milieubeheer, een van de kerntaken van het huidige provinciaal bestuur geworden. Dit komt tot uitdrukking in de talloze streekplannen en niet in het minst door de belangrijke rol van de provincie bij de totstandkoming van Blauwestad. Dit is een plan waarbij een gebied tussen Winschoten, Beerta, Oostwold en Midwolda aan het water wordt prijs gegeven en de economische en sociale structuur wordt bevorderd. Het behoort tot de ironie van de geschiedenis dat een gebied door ingrijpen van de provincie aan het water wordt prijsgegeven, terwijl particulieren en de stad Groningen zich in vroegere tijden zoveel moeite hebben getroost het land in te dijken en geen enkele inmenging van het provinciaal bestuur duldden. Want hoe beschreef de Groninger Courant dit gebied 150 jaar geleden? 'Het heugt nog oude mensen, dat men met schuitjes om te visschen voer over het Huningameer onder Oostwold in 't Oldambt. Nu is dat meer in het heerlijkste bouwland herschapen; niet alleen levert het nu een schat van koren op, maar ook wordt er met het beste gevolg koolzaad verbouwd.'

Dualisme

Ook in de eenentwintigste eeuw heeft het provinciaal bestuur een grote rol in de samenleving. Daarom is het belangrijk dat de keuzes die gemaakt worden, herkenbaar en begrijpelijk zijn. Bovendien werkt de provincie er hard aan om het beleid zodanig te formuleren dat burgers keuzes kunnen maken en weten dat dit beleid hun belangen wel degelijk raakt. Een duidelijke taakverdeling tussen de provinciale bestuursorganen – Provinciale Staten, Gedeputeerde Staten en de commissaris van de Koning – kan de herkenbaarheid verbeteren. Deze scheiding van bevoegdheden en taken die het bestuur voor de burger inzichtelijker en begrijpelijker maakt, wordt ook wel dualisme genoemd.

Na de verkiezingen voor de Provinciale Staten van 2003 is ook in de provincie Groningen dualisme een feit. De Provinciale Staten hebben het expliciete karakter van volksvertegenwoordiging en controleur van het bestuur. Het college van Gedeputeerde Staten heeft het expliciete karakter van dagelijks bestuur van de provincie. Gedeputeerden zijn niet langer lid van de Provinciale Staten. Zij worden als bestuur gecontroleerd door de Provinciale Staten; de gecreëerde afstand tussen beide organen is een waarborg voor effectieve controle.

Tot slot

Na vier eeuwen is de rol van het Groninger provinciaal bestuur nog steeds niet uitgespeeld. Doordat de overheidstaken steeds complexer en omvangrijker worden, is er meer dan ooit behoefte aan een sturende, coördinerende en plannende instantie tussen Rijk en gemeenten in. De provincie Groningen houdt zich bezig met alle onderwerpen die van belang zijn voor de inwoners van de provincie om prettig te kunnen leven, werken en wonen zoals ruimtelijke ordening, volkshuisvesting, waterbeheer, verkeer en vervoer, economische zaken, landbouw, openbare orde en veiligheid, welzijn, sport en onderwijs, toerisme, en cultuur. De tegenstelling tussen Stad en Ommelanden is nu geschiedenis aan het worden. In de 'Omgevingsvisie' wordt geschreven over het beleid van de mal (Stad) en de contramal (Ommelanden) als twee van elkaar afhankelijke en elkaar versterkende delen. En waar zou deze versterking beter tot haar recht kunnen komen dan in een omgeving waar de Groninger identiteit al eeuwenlang is uitgedragen en vormgegeven? Eerst zo'n twee eeuwen door het onderwijs aan de Sint Maartensschool en daarna, de laatste vier eeuwen, door vertegenwoordigers van de Groninger bevolking. In deze Statenzaal, die pas weer ingrijpend gerestaureerd is en aangepast is aan de huidige eisen, wordt na al die eeuwen nog steeds hard gewerkt aan de toekomst van de provincie Groningen. Er zijn maar weinig plaatsen die trots kunnen zijn op zo'n lange continuïteit in hun geschiedenis.

Op 16 april 2014 heeft de provincie een nieuwe scheepsbel in bruikleen gekregen van het Helder's Marinemuseum in Den Helder. Deze scheepsbel werd tot 2003 gebruikt op de Hr. Ms. Kortenaer, een fregat dat was vernoemd naar de zeventiende-eeuwse Groninger admiraal Egbert Bartolomeusz Kortenaer. De oude scheepsbel van de Hr. Ms. 'Groningen' die de provincie sinds 2 oktober 1981 in bruikleen had, is terug naar de marine. De scheepsbel wordt gebruikt tijdens vergaderingen van Provinciale Staten.

Bronnen

Deze brochure is gebaseerd op archiefonderzoek door medewerkers van de Groninger Archieven. Daarnaast is onder meer gebruik gemaakt van:

Feenstra, H. *Staten van Stad en Ommelanden. Het provinciaal bestuur van Groningen 1595-1995*. Groningen, 1995.

Hermus, J. *Het Provinciehuis – van Latijnse school tot bestuurscentrum*. Groningen, 1987.

Colofon

Dit is een uitgave van de provincie Groningen.
Postbus 610
9700 AP Groningen
Telefoon 050-316 41 60
www.provinciegroningen.nl
info@provinciegroningen.nl

Onderzoek en tekst

Bert Schut (Groninger Archieven)

Redactie en tekstbijdragen

Brouwer + Meijerink, Groningen

Eindredactie

Afdeling Bestuur, Juridische zaken en
Communicatie

Vormgeving

Dorèl Extra Bold, Groningen

Afbeeldingen

Groninger Archieven
Jur Bosboom
Alex Wiersma
Rien Linthout

Druk

Wm Veenstra, Groningen

